

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

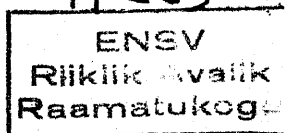
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

KUUESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1922

SP. 289

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1922

XVI AASTAKÄIK

№ 5

Läti Hendriku kroonika kriitika.

Vahelekiilund A₂.

L. H. 15. 7 (1211. a. sügis Pabsti järele).

Beverini lätlaste vanemad Dote ja Payke läksid Riiga, kus nad härdalt palusid abi sakalaste vastu. Ja asusid teele usuvennad rüütli-vendadega ja Theodorich, piiskopi vend, ja Kaupo kõigi liivlastega ja Vönnu Bertold lätlastega. Ja kui nad olid koondanud suure väe Metse-polesse, rühkisid nad mere äärde ning läksid kolm päeva- teekonda mere ligi. Ja pärast seda, pöördes Sakala maakonna sihis, rändasid nad kolm ööd ja päeva kõige pahemal teedel läbi metsade ja soode; ja nõrkesid nende hobused teel ja langesid neist umbes 100 ning lõppesid. Ja viimaks, seitsmendal päeval, jõudsid nad külladesse ning jagunesid üle kogu maa, kus nad mehi, keda leidsid eest, surmasid ning vangid võtsid kõik (universos) väikesed lapsed ja noored tüdrukud (iuvenulas) ning hobuseid ja loomi kokku ajasid Lam bite külla, kus oli nende Maja, s. t. kogumispaik. Järgmisel päeval saatsid nad liivlasi ja lätlasi tumedatesse metsadesse ja puhmastesse, kus eestlased hoidusid sala peidus, ning leidsid palju naisi ja mehi, kiskusid neid metsadest välja kõige nende varaga, surmasid mehed, müüd vedasid nad M a j a d e (!) juurde (ad Majas asportaverunt).

Ja läksid kaks lätlast, Dote ja Payke, ühte külla; äkitselt tormasid nende kallale 9 eestlast ning sõdisid nendega kogu päeva (per totam diem); kui lätlased palju nendest surmanud ja haavanud, langesid lõpuks ka nemad surmatuna.

Kolmandal päeval läksid vahvamad sõjaväest üle Paala jõe ning laastasid kõik maakonna, mida hüütakse Nurmegundaks, ja kui nad süüdanud põlema kõik külad ja maha tapnud mehed, võtsid nad naised, hobused ja loomad kaasa ja jõudsid Järvani. Kui nad õöse tagasi olid tulnud ja m ä n g u t o i m e p a n n u d suure käraga ja kilpide kokkuloomisega, süütasid nad järgmisel päeval kantsi (castrum) põlema, ning pöörates tagasi teisel teel, jaotasid kõik saagi omavahel ning läksid rõõmuga Liivisse.

See vahelekiilund A₂ on kombineeritud kahest tõesti sündinud ja kroonikas kirjeldatud sakslaste retkest Eesti maa-alale. Vahelekiilundi esimeses pooles kajastub n. n. üllatusretk (18. 7) Leole kantsi alla märtsil 1215. a. Selleks on toodud tõelise retke kirjeldusest algus — siia

vahelekiilundi retke esiosasse, mille tõttu see tõestisündinud üllatusretk tumedaks jääb, ja üksi põhjalikumal juurdlemisel selgub, et üllatusretk (18. 7) läbi soode-metsade Pärnu poolt (Metsapole-Soontaga kaudu) sündis, nagu teisel sellest kõneleme.

Kuid see tõeline üllatusretk 1215. a. — sooritati märtsi esimesel poolel: siis oli veel talvetee Leolest mere äärde võimalik, jõed-järved-sood olid külmanud, kuigi ka talvel laugassool hobused sisse vajuvad koormat vedades. See kirjeldus hobuste hukkumisest 1215 retke puhul on arusaadav, nagu arusaadav ka see, et sakslased (ilma piiskopi meesteta! — võrdle 18. 7) ja liivlased retkest osa võtsid. Jääb kõige juures täiesti lahtine küsimus: mis mõtte oli lätlastel tulla nii raskel teel, läbi soode-metsade, kuna eestlased neile mingisuguseid tõkkeid ei teinud — vahelekiiluja kujutusel — ei Sakala piiril ega Sakalas eneses, ei nende minekul ega tulekul! See „soode kaudu“ tuleku kirjeldus on siin vahelekiilundis täiesti mõttetu. Tal on aga mõtet Leole üllatusretke puhul, kust ta on näpatud ja siia võltsituna üle kantud! Tuleb tähele panna, kui ebamäärane kogu see vahelekiilutud retk on koha määramisel, — nagu ta eriti fantastiline on sõjalises suhtes, millest pikemalt — Lembitu sõjanduse puhul.

Väga ebamäärane on vahelekiiluja ka osavõtjatest kõneldes. Alguses öeldakse: „asusid teele usuvennad rüütli-vendadega ja Theodorich, piiskopi vend, ja Kaupo kõigi liivlastega ja Vönnu Bertold lätlastega“, — kuid laastamisel näeme vaid lätlasti, nagu teisteski vahelekiilundites. Kuid tuleb tähele panna, et tõelisest üllatusretkest Leolesse 1215. a. — piiskopi mehed (kellega ühes ka Kaupo) mitte osa ei võtnud! Piiskopp oli Sakala resp. Lembitu suhtes üldse tagasihoidlik. Üksi 1211. a. Viljandi piiramisest võtsid piiskopi mehed osa ja võtsid osa ka käikudest Rotalasse, kuid Sakala laastamist ei saanud nad kaasa teha.¹⁾

Vahelekiilutud retk sündis kohe peale eestlaste käiku Beverini alla, sügisel 1211. Sügisel on aga sõjakäik, pealegi suuremate jõududega, läbi soode-metsade Leole alla hoopis võimatu. Ta on praegusel ajal võimatu, oli täiesti võimatu ka 700 aasta eest, kus jõgede veerohkus suurem, veepind kõrgem ning sood selle tõttu (eriti suur Kuresoo) läbipääsmatud.

1) Vaata selleks ka „Sakalaste vahekord piiskopp Albertiga“ „kroonika kriitika“ lõpul.

Oletamegi, et teekond tõesti tehti soodel, siis ei saadud kuidagi peale retke nii ulakalt laastama hakata kogu Sakalase, isegi üle Paala jõe, s. t. Leole kantsist mööda. Pikaline reis läbi soode oleks sakalastele tingimata teatavaks saanud ja need oleksid valmistanud paraja vastuvõtte „võõrastele“. Kui nad ei julgenud tulla üle Viljandi Sakalasse; ära minna üle Viljandi, kus Viljandi kants võtmatu, ei oleks „lätlased“ ammugi saanud; sellepärast jääb umbseks ütlus: „nad pöörasid teisel teel tagasi“.

Võidi suuremail sõjakäigel tarvitada üksi n. n. sõjamaanteid. Neid tarvitasid eestlased ise omil sõjaretkil, neid tarvitasid ka eestlaste vastased. Neid sõjamaanteid kaitsesid aga tarvistel kohtadel kindlustused, kantsid. Seesugune sõjatee kaitsekants oli Viljandi kants. Selle pärast on arusaadav, et Viljandist edasi saadi, kui Viljandi kants enne ära võeti. A. 1211 jõudis Saksa suur vägi ainult Viljandini, piiras kantsi mõni päev ja pööras siis kiirelt tagasi. A. 1217 ei kaitsnud eestlased üleüldse Viljandit, vaid andsid tühjendatud kantsi sakslaste kätte ja võeti sakslased vastu „Paala lahinguväljal“ otsustavaks lahinguks.

Lätlasi üksi ei võinud kõige paremal juhtumisel enam olla kui vaevalt kaks tuhat. Sest järgmisel aastal, s. t. 1212, talvel, on käsutanud sakslased suure väe, kus oli 4000 sakslast ja niisama palju liivlasi-lätlasi. Liivlasi oli tol ajal rohkem, kuid kui neid ka pooliti oli 4000 hulgas, siis kogusid nad kõige enam 2000 lätlast karedal sõjaseadusel kokku.

Eriti meeles pidades, et see retk läbi soode-metsade käis, ei võinud neid nii palju olla, kui Rotala retkel ennem, s. t. umbes 1500.

On tõesti raske mõelda, et 1500-line lätlaste vägi, kes sõjaliselt vilumata, oleks suutnud sünnitada hirmsat verepulma üle kogu Sakala, kuna sakslased esimesel retkel Sakalasse märtsil 1211 — suure liidu-sõjaväega, mille hulgas vähemalt 3000 saksa rüütli, julgevad liikuda ainult Viljandini — ja sealtki varsti tagasi pööravad.

Kogu see vahelekiilutud lugu on, nagu näeme, vastolus looduse- ja sõjaseadustega — vastolus ka terve mõistusega. Suur sõjavägi, kellega ühes suur moonavoor hobustega-vankritega, võib liikuda üksi suurel teel, tehtud ja korraspeetud teel. Kõrvalisi, külalateid tarvitada on suurel moonavooril võimatu. Kahetuhandeline jalavägi ja ratsavägi tarvitab moona hobustele ja meestele, mida kõik aeg ühes peab vedama, sest sügisel-talvel ei ole hobustelegi

väljal midagi saada ja vaenulisel maal ei või kindel olla, et keerdiajamisega (furažeerimisega) esimestel päevadel palju saab, kuna rahvas oma vara peidab ja põgeneb. Lätlaste sõjavägi ei võinud väikestes salkades Sakalas liikuda, sest siis oleks neid kergesti hävitada võidud. Sõjakale maale ilmudes, nagu Sakala oli, oleks pidanud lätlastel olema esimene mure Sakala väge üles otsida ja lüüa või — kui Sakala vägi vastu ei tulnud — kindlustused ära võtta ja sealt „maad laastata“. Kuid meie ei kuule sõnagi lahingust ega kindlustuse võtmisest! Vaevalt võiks uskuda, et lätlased suutsid Viljandit ära võtta, kuna sakslased aasta varemini ainult Viljandi piiramisega pidid leppima. Vaenlane võis edasi liikuda sõja-maanteel, ilma Viljandi kantsi võtmata, kuid siis pidi jäetama Viljandi kantsi ümberpiiramiseks suur piiramisvägi. Aga niisugune seisukord võis edasitungivale väe-osale muutuda väga häda-ohklikuks, kui piiratud vägi läbi murdis: siis olid edasitungivad väe-osad kadunud, sest et tal tee tagant võidi ära lõigata. Pealegi nõuaks piiramine ja seejuures edasitungimine nii suurt sõjaväge, mida õige raske on toita vaenlase maal, kus sõjalised peajõud veel pole löödud. Sellepärast on arusaadav, et a. 1226—1227 suur 20.000 Saksa sõjavägi ei sõandanud Muhu kantsi võtmata edasi minna Valdja sihis Saaremaale, nagu seda soovitasid Saksa poliitikajuhid, kes väega ühes olid, kuigi neil võimalik oli piiramisväge jätta Muhu alla: Saksa sõja-nõukogu otsustas mõne-aegse kahklemise järele: enne Muhu kantsi ära võtta, kantsi ise ära lõhkuda ja siis alles edasi tungida Valdja poole. See on sõjaliselt täiesti arusaadav.

Lembitu ajal oli vaid üks suur sõja-maantee Sakalas, mis ulatus Asti järvest resp. Ümera jõest üle Viljandi Leole alla ja sealt edasi üle Paala (Navaste jõe) Põhja-Eestisse. Seda teed tarvitavad sakslased nii 1211., 1216., 1217. kui ka 1219. ja 1223.—24. aastal, sest teisiti ei olnud see võimalik.

Nagu öeldud, on kõik tõelised sõjakäigud — algkroonikas kirjeldatud — vastavad sõjalistele nõuetele, kuna vahelekiilutud võltsingud milleski ei arvesta ei sõja- ega loodusseadustega: võltsingud on tehtud kirjutuslaua taga puhas „ideeliselt“, fantastiliselt.

Nii on lugu ka vahelekiilundiga A₂, kus terve mõistusega lugejal midagi peale ei ole hakata.

Kust oleks võtnud Lembit selsamal talvel retkeks Pihkva mehi, kui liivlased-lätlased üle kogu Sakala kõik mehed, keda eest leidsid, oleksid ära tapnud, nagu vahele-

kiiluja tahab uskuma panna? Isegi Järvani laseb vahelekiiluja liivlasi-lätlasi tungida ja rüüstata ning riisuda eestlaste vara, aga keegi ei tõsta kätt nende tagasitõrjumiseks, vaid lätlased-liivlased lähevad „mängides“, nagu vahelekiiluja kinnitab. Dote'le ja Payke'le astuvad küll 9 eestlast vastu, kuid alles, kui nad kogu päev võidelnud ja eestlastest mõningad haavatud, langevad lõpuks ka Dote ja Payke!! Imelik sõjaretk kõigiti! Beverini lätlaste vanemad (nii vahelekiiluja) Dote ja Payke lähevad üksi Sakalasse külla; nendele astuvad 9(!) eestlast vastu; kogu päev sõdivad need, ilma et lätlaste vanematele lätlased ja eestlastele eestlased appi tuleksid. Mis kaksikvõitlus see oli siis 2 ja 9 vahel! Kogu lugu lööb üle isegi harielikud jäägrijutud, — oma ebatõelisusega!

See Dote ja Payke võitlusepisood sobib nii vähe siia, et oletada lubab: episood on vahele kiilutud pärastpoole vahelekiilundisse heroiliselt vahelekiilujalt, nagu pärast vahelekiiluja C juures näeme. See episood tundub siin üleliigsena, võõrastavana, sest eestlased (sakalased) ei hakanud ju kuskil vastu. Äkki teeb vahelekiiluja juttu kahest lätlasest, liht lätlasest (nagu Roboam ja Veko), kuna nad vahelekiilundi alguses esinevad Beverini lätlaste vanematena. Kuid Beverini vanematena esinevad nad vaid vahelekiilundites, algkroonika ei tunne neid üldse mitte!

* * *

Vahelekiilumine (A₂, teine osa) on silmanähtavalt inspireeritud kirjeldusest, milles kujutatakse (L. H. 15. 7) üht tõelist lugu Läti Hendrikult eneselt: „piiskopi vend Theodorich oma sulastega ja Võnnu Bertold kogusid väe, kui talv tagasi tuli, ja sõudsid Ugauniasse..... ja kui nad olid tunginud külladesse ning leidsid väheseid (seal) ees, tungisid nad metsadesse, kus tihedamas padristikus paganad olid teinud tõkke, raiudes ümberringi suuri puid maha, et kui vägi tuleb, ennast ja oma vara seal peita. Kui nüüd kristlaste vägi ligines, astusid nad (eestlased) südikalt vastu ning kaitsid end kaua teede raskuse pärast.“¹⁾

Läti Hendriku kirjeldus on tõenäoline, sest see sündis Ugauniasse pärast katku lahtipuhkemist, katku ajal. Katku ajal olid eestlased oma majad maha jätnud ning elasid metsades, mis enesest väga tark abinõu on katku

1) Kui L. H. raskusi märkab, siis annab ta ikka mõista, et saksa retk ebaõnnestus.

lialdumise vastu. Kuid vahelekiiluja kirjeldus A₂ käib aja kohta enne katku, enne katkust juttu tegemist, ja Sakala kohta, mille pärast eestlaste metsades viibimine täiesti põhjendamata on. Vahelekiiluja oli lugenud piiskopi venna Theodorichi retke Ugauniasse, leidnud sealt eestlaste imelist elamist metsades, kuid ei ole aru saanud, miks see sündis. Oma vahelekiilumises laseb ta eestlaste metsaelu eraldi välja paista, nagu oleksid nad mingisugused „metslased“. Siin tõelises kirjelduses panevad eestlased tugevalt ja kaua vastu, kuigi katkul nõrkenud, ja sakslastel on sõdimine õige raske. Kuid vahelekiilutud, ebatõelises kirjelduses ei pane eestlased sugugi vastu, ei tõsta sõrmegi oma kaitseks!

Vahelekiiluja olude vähene teadmine paistab välja ka Maja küsimuses: tema käsitleb maja Läti mõistes, tarvitanes seda meie ja läti nüüdse maja sõna tähenduses: kandsid asjad majade juurde. Maja muistses eesti mõistes tähendas rahva kongressikohta; neid võis niisuguses ringis, kus lätlaste rüüstevägi töötas, ainult üks olla, ja väga võimalik, et Lembitu (küla?) kantsi lähedal oli üks Maja. Kuid „majadest“, s. t. paljudest majadest, ei või olla juttu. Siin on hilisem vahelekiiluja Läti keelepiirkonnast ära seganud Maja ja maja (elumaja) tähenduse, muistse eesti Maja tähendust täiesti võõralt ja võhikult käsitanes.

Ei ole ehk huvitusega, et üks selles peatükis (15. 7 ja 15. 1) Lembitu nime teisend Lambite esineb kahel puhul, milles arvan mingisugust läti keele mõju tundvat, kuna mujal L. H. kroonikas õigel kujul Lembit leidub.

Nagu vahelekiilumises A, nii näeme ka A₂ eestlasi, sakalasi, mitte oimugi liigutavat lätlaste ülimetsikute tooruste vastu. „Lätlased põletavad, tapavad või võtavad vangid kõik (!) lapsed ja noored tüdrukud, sakalased aga ei kõssagi!“¹⁾ Kuidas panid aga ugalased katku ajal metsas olles sakslastele vastu L. H. tõelises kirjelduses.

Kuid kaaluvamaks vahelekiilumise paljastajaks jääb mainitud argument: kuni 1217-ni ei olnud üldse mingisugused rüüsteretked Sakalal võimalikud — põhjustel, mida lahendasin vahelekiilundi A eritlemisel.

Kuid sisuliselt on see vahelekiilumine sobimatu tõeloludega. Sellesama hilise sügise vältusel olid sakalased käinud Beverini all (15. 7 algus) lätlastele rahu

1) „Laste röövimise“ episoodi hindan ma vahelekiilundite lõpu kokkuvõttes.

pakkumas ja tehakse rahu selsamal aastal¹⁾ lätlaste ja liivlaste vahel, kuna sakslased sellest Läti-Eesti-Liivi vahelisest rahulepingust välja on jäetud (15. 11). On selgesti näha, et juba siin olid ühisplaanid valmis mässuks sakslaste vastu, mis ka varsti lahti puhkes.

Paljuütlev on see, et luurkäigust, mille sooritas piiskopi vend Theodorich ühes Võnnu Bertoldiga sellesama 1211.—1212. a. talve alul Ugauniasse, — et sellest lätlased ega liivlased osa ei võtnud! Kõik see on arusaadav, on loomulik lüli kogu sündmustikust. Peale Lembitu suurt võitu aprillil-mail 1211 hakkasid liivlased eestlaste poole nihkuma, et varsti sakslaste vastu mässu tõsta ühiselt, kuna eestlased rahu pidasid, liivlasi-lätlasi mitte takistades nende saksavastases mässus.

* * *

Nagu öeldud, peame liht loogika põhjal kõiksugused rüüsteretked Sakalas enne 1211 resp. enne 1217 võimatuks pidama. Ja tõesti, sündmusi uurides L. H. kroonikas ei leiagi niisuguseid rüüsteretkeid, kui vahelekiilundid ära jätta.

Küll on juttu sakslaste käigest Sakalasse 1211 ja 1217 vahel kahel puhul, need aga ei ole rüüsteretked. Vaatleme neid retkeid kriitiliselt, mis nad kõnelevad.

Esimene neist tõelistest retkist 1211 ja 1217 vahel Sakalasse on n. n. ordumeeste „üllatusretk“ Leole alla (18.7), millele vastasid Sakala eestlased suure sõjakäiguga 1215. aastal.

Vaatleme ligemalt seda üllatusretke, sest tema kirjeldus kroonikas on väga iseloomulik ja paljastab hästi L. H. kroonika kujutusviisi, tema ajaloolist tõelisust.

Sakslased olid otsustanud, Turaida rahu (1212—1215) lõpu ligenedes, eestlastega rahu mitte pikendada ja atakeerisid neid juba enne rahu lõppu veebruaril 1215, mere-randa mööda tungides talveteil Rotalasse (rahu lõppes mail 1215). Vaevalt on lõppenud Rotala retk, millest osa võttis kogu sakslus: nii piiskopi kui ordu mehed kui ka Riia kaupmehed, — kui ordu mehed ühes kaupmeestega, kaasa võttes liivlasi-lätlasi, sooritavad märtsi alul retke Leole alla. — Kui palju väge selles Leole retkes oli, ei ole kroonikas öeldud, kuid meeles pidades, et Rotala retkel oli 3000 sakslast ja niisama palju liivlasi-lätlasi,

1) Pabst väidab küll küsimusmargiga, nagu oleks rahu eestlaste ja lätlaste vahel sündinud alles 1212 algul, kuid Pabst'il ei ole selleks ühtki põhjust.

peab arvama, et Leole retkes oli õige tugev salk, kuigi piiskopi mehestik tast osa ei võtnud.

Selle retke jutustuse juures on tähele panna L. H. kroonikas 18.7 järgmised faktid: sakslased ilmusid Leole alla üllatades (ex improviso), jättes kõrvale Viljandi; see üllatusretk sündis märtsi alul, kus veel talveteed alal; sakslastel ei olnud kaasas raskemaid sõjariistu piiramiseks; eestlased tõrjusid neid, kui nad ilmusid Leole ligi, kohe tagasi ning ajasid neile hirmu peale; eestlased pakuvad sakslastele raha, et nad ära läheksid; sakslased ütlevad, nad ei tahtvatki muud kui ristida.

See on sündimuste kokkuvõte, kõik muu on sihilik, eksitav lisand:

Leole alla ilmudes „ex improviso“, ootamata üllatades, said sakslased, kui nad tulid mitteharilikku teed: läbi soode-metsade Pärnu mererannalt, mis talveteil võimalik. (Mõned saksa ratsanikud olid nähtavasti veebruaril Rotala retkel välja uurinud, et siit teatavail tingimusil julgustüki Leole sihis võiks toime panna). Sakslased tulid siis tõesti ootamata, kuigi mitte täiesti üllatades, sest esimestele kohalejõudnud saksa ratsameestele on eestlased vastas ja ajavad neid kitsikusse. Ootamata tulid nad eestlastele veel enam sellepärast, et Turaida kolmeaastane rahu lõppis alles esimese mai ümber, nii siis oli see sakslaste ratsaretk sõna- ja lepingumurdeline sakslaste poolt.

Selle tõesti sündinud ratsakäigu esimese osa kirjeldus on üle kantud vahelekiilundi A₂ esimesse osasse, millest näeme, et see teekond läbi soode-metsade ka talveteil on väga raske, mille juures hobused sisse vajusid, mis arusaadav suurte soode iseloomu tõttu — talve ajal.

Siin Leole üllatusretkel puudub see esimese osa kirjeldus, kuid siin on ta tarvilik, sest alles kaudsel kaalumisel mõistame, et retk läbi soode-metsade sündis. Vahelekiilundis A₂ ei ütle see raskuste kirjeldus midagi. Ta ütleb väga selgesti õieti, et sakslastel niisugusel Sakala sisekorral, nagu vahelekiilundis A₂ leiame, ei oleks tarvis olnud mingisuguseid keerulisi teid otsida Sakalasse pääsmiseks, sest sakalased ei liigutanud nii kui nii oimu neile vastuhakkamiseks!

See 1215. a. märtsi alul tõesti sooritatud üllatusretk talveteil läbi soode-metsade oli võimalik „kerge“ ratsasalgal; sellepärast on tähtis L. H. ütlus, et sakslastel ei olnud raskeid (piiramise-) sõjariistu kaasas.

Kerge ratsasalk jõuab kiirkäigul Leole alla välja (apud castrum Lembiti), ja kohe on eestlased neil vastas

ning ajavad neile hirmu peale (audacter occurrunt, timorem incutiunt). Sakslased tõmbuvad tagasi, seades end kaitsekorda, oodates järelejõudvat varuväge, kelle järgi läkitati kiirkäskjalad. Alles teisel päeval jõuab varuvägi küllalt suurel arvul sakslastele järele, mis on arusaadav, kui silmas pidada raskeid teolusid ka ratsaväele, kus üksteise sabas tuli liikuda.

Nüüd, s. t. niikaua kui Saksa ratsasalk abiväge ootas, sündis, mis niisugusel puhul antud oludes sündida võis: eestlased retireerisid Leolest, vara ühes viies (Viljandi sihis!), jättes sakslastega läbirääkimiseks (ratsa)salga, et siis, kui sakslaste varujõud ja sihid kindlaks tehtud ja endale kiirelt abiväge kogutud, tarviliselt nende vastu välja astuda sõjaliselt. See läbirääkimiseks jäetud eestlaste salk pakub sakslastele raha, et nad minema läheksid. Arusaadav, et sakslased enesel seda kaks kord ütelda ei lasknud, vaid pakkumise heal meelel vastu võtsid, mispärast kroonika tõendus õige on: sakslased läksid suure saagiga Leolest tagasi. Kuid kroonikas on ütlus, et sakslased eestlaste rahapakkumise peale vastasid, nad ei tahtvat neilt muud midagi, kui et nad end ristida laseksid. Selle lausega katsusid sakslased oma jultunud tegu, rahulepingu murdmist, kaitsta. Kuid see lause sisaldab palju diplomaatilist, mis sügavamale telkide taha laseb vaadata, nagu varsti selgub.¹⁾

See on kõik, mis Leole all sakslaste üllatusretke puhul sõjaliselt võis sündida. Selge on ka, et sakslased ruttu pidid tulnud teed retireerima, sest tagasiteel oleksid eestlased neile kergesti lõksu võinud panna teil metsissoodes, mis sakslastele võõrad, eestlastele aga väga tuttavad. Sakslased pidid tulnud teed tagasi minema juba sellepärast, et vahid ja osa varuväge moonaga teedel väljas seisid kuni Pärnu laheni. Arusaadav, et sarvloomi niisugusel puhul saagina palju kaasa vedada ei saanud Leolest, kuigi

---

1) Sõjakäikude ja lahingute kirjeldusi vanades kroonikates peab kriitiliselt vaatlema (H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, Bd. I—IV). Eriti keskaja fantastilisele ja avantüristlikule kujutelmile à la Münchhausen või Don Quijote kalduv lahingute kirjeldus nõuab teravat arvustust, seda enam, et ladina keeles antud kujutused harilikult mitte otsekoheste nägijate saavutused ei ole, vaid kaugelolija keeleoskaja kirjutaja omad. Ei pea sõjakäike ja lahinguid kroonikates mitte sõna-sõnalt võtma, vaid nii, nagu jututusest selgunud sõjalistel ja maakoha tõelistel oludel-andmetel sündida võis, sündima pidi. H. Delbrück on kriitilise meetodi abil näit. Marathoni ja Cannä lahingud uuesti rekonstrueerinud, mille juures greeklaste-roomlaste muinasjutulised, patriootilised hooplevad andmed suurelt osalt kõrvaldatakse.

kroonika seda tahab meid uskuma panna. Igatahes selgub kroonikast, et Leoles vahekord varsti teravaks läks, mis seda kiiremalt sundis sakslasi tulnud teed taanduma.

Kogu Leole-retke kirjeldusest on selge, et sakslased talvel, rahu kestes, kasutades talveteid läbi metsade ja külmanud soode, ilmusid ootamata Leole alla ning algasid seal „diplomaatilisi läbirääkimisi“ leolastega, kõvendatud sõjasalga kaitsel ja toel.

Kuid muidu, nagu tähendatud, peitub selle üllatus-retke kirjelduses palju poliitilist „müstifikatsiooni“, sihilikke moonutusi kroonika toimetajailt.

Et selle retke kirjelduse redaktsioonis hiljemini moonutusi on tehtud, näeme üksikuid kroonika teisendeid võrreldes. Nii on pärastpoole sisse kirjutatud terve lause „exercitus vero interim castrum perfidiae suae dolis violaverunt — (saksa?) väed laastasid kantsi vahepeal kavalusega“. See lause puudub vanemas Zamoiski ära kirjas. Niisama on juuresolevast ordu preestrist Otto Strikist tehtud pärastpoole Lembitu ristimise tunnistajaid kaks: Strik et Otto; Zamoiski ära kirjas puudub sõna „et“¹⁾. On põhjust arvata, et algkirjas seisis üksi: juures oli „Otto, Fratrum Militiae sacerdos“, kuna „Johannes Strickius“ pärast juurde on lisatud. Sest lause, nagu ta seisab Scr. Rer. Liv. väljaandes: „adsunt sacerdotes Johannes Strickius, et Otto, Fratrum Militiae sacerdos“²⁾ — kõlab grammatiliselt võõrastavalt. Igatahes on püüd selge: tunnistajate arvu suurendada, et sündmust seda vähem kahtlasena lasta paista.

Lause Leole kantsi laastamisest on vahele kiilutud, nagu tähendatud. Kantsi rüüstamisest, laastamisest Leoles ei või juttu olla juba sellepärast, et L. H. ise teisel kohal — 28.5 (1224) — Tartu piiramise puhul selge sõnaga kinnitab, et nad seni võetud kantsides ei ole laastanud, vaid kõigile jätnud vabaduse ja elu: „in omnibus enim castris a Livoniensibus hactenus expugnatis vitam semper et libertatem semper obtinuerunt“. Kuid ka teisel korral mainitud „laastamine“ Leole retke puhul paistab kahtlane, igatahes liialdatud. Pabst tõlgib: „und nachdem sie das ganze Land ringsumher ausgeplündert, rotteten sie sich zuletzt bei der Burg des Lembitu, welche Leole heisst, unversehens zusammen.“ Pabst on ekslikult nähtavasti arvanud, et sakslased tulid Viljandi teed. Kuid

1) Vaata Schirren, op. cit. lk. 50.

2) Edaspidi näeme Sakala ristimisel II Riia rahu põhjal (a. 1215, mail) igatahes üksi Otto („Otto sacerdos“ — 19.7).

siis on täiesti mõttetu sõna „ex improvise“ (ootamata, üllatavalt), sest tulla Viljandi kaudu ootamata Leole alla on võimatu. Veel võimatum on, jõuda üllatades Leole alla, kui kogu maa tulles ära laastata!

Siin on Pabst (ja ka teised saksa tõlkijad) sõna „in circuitu“ võtnud „ümbruse“ mõttes, kuid see sõna on sõjalistes operatsioonides juba vanasti tarvitav ka sõjalise manöövri „Umweg, Umgehung, обход, ümbermineku“ mõttes (nii Caesari juures, võrdle Hans Delbrück op. cit. Bd. I, lk.525). Sellepärast ei tule lugeda „in circuitu“ laastamise sõna juurde, vaid tuleb „congregantur“ sõnaga siduda „... in circuitu tandem apud castrum... ex improvise congregantur“; siis on tal õige mõte: „kauge kõrvaltee kaudu jõudsid nad lõpuks välja üllatades kantsi alla.“¹⁾ On vist küll kõigile arusaadav: laastates ei oleks sakslased kuidagi tulla saanud üllatades Leole alla; ja siis kohe kimpu jäädes, niipea kui eestlased neid märkavad — asuvad nad „rahu- lepingu“ pärast läbirääkimistele!!

Nagu vahelekiilundid ise, nõnda peavad ka niisugused väikesed sõnalised moonutused, kiilundid näitama lugejale: Sakala ei olnud sugugi ei tea kui tugev, sest igaüks võis tulla sinna ja laastata ning võtta, mida tahtis; Lembitu võim ei olnud suur omal maal, kuigi ordu vastased teisiti on kõnelnud ja Eesti „riiki“ korraldatud tugevaks riigiks kujutavad.

Selles mõttes tuleb vaadata ka Lembitu vangistamise ja ristimise loo peale Leole retke puhul.

Ei olnud ju tol ajal valitsejate vangivõtmine mõne üllatusretke abil sugugi väga haruldane nähtus, et Lembitu vangistamist iseenesest võimatuks pidada.

Sakslaste kerge ratsasalk oleks saanud ehk tõesti Lembitut tabada, kui esimene ratsasalk kohe oleks tulnud Leole kantsi. Kuid kroonikas öeldakse selgel sõnal, et esimene salk jõudis vaid „apud castrum“ — kantsi lähedale, ja kohe on neil eestlased vastas ning teevad nende situatsiooni täbaraks. Selle eelsalga tagasilöömisega oli aga Lembitu vangistamise võimalus kõrvaldatud. Ei ole mingit põhjust arvata, et leolased oleksid tukkuma ja ammuli suuga vahtima jäänud ning end kinni püüda lasknud nagu haned.

Pealegi on see vangistamis-episood liig mööda minnes, liig kõrvalisena käsitletud, et seda suurt sündmust siin

1) Tõsi, L. H. kroonikas leidub teisel shablooniline kõnekäänd „laastasid ümbruses“, kus „circuitus“ ümbruse mõistes on tarvitatud.

tõesti faktina oletada. „Viisid ühes enesega selle kantsi vanemad, Lembitu ühes teistega, kes aga tagasi lasti oma maale, kui nad oma poegi pantvangideks olid annud.“ Tuleb küsida: millal nad siis lasti vabaks, kui nad kinni võeti? ei olnud ju mõtet neid vabaks lasta enne eestlaste suurt sõjakäiku, mis paari nädala pärast sakslaste üllatusretkele järgnes!

Teises kohas kroonikas, kus jutt sellest Leole episoodist (19.1), kõneldakse küll „Sakala Lembitu“ ikkestamisest, kuid vangistamisest ei ole juttu. Seal öeldakse: „nam post Rotaliensem expeditionem, et Lembiti de Sackale subjugationem tota Estonia saevire coepit contra Livoniam.“

Kuid ka see ütlus: „post Lembiti de Sackale subjugationem“ on küsitav, kas ta algkroonikas just nende sõnadega seisis. Ei sobi hästi mõtteliselt post Lembiti subjugationem; võiks aru saada maa või rahva „subjugatio“¹⁾, kuid ühe isiku subjugatio'ist kõnelda on vähe võõras, kuigi L. H. stiilis võimalik. Niisama on imelik, et Zamoiski ära kirjas seisab „Sackale“, kuna peaks olema Sackala, seda enam, et sellesamas ära kirjas 18.7 seisis in Sackalam (Schirren, lk. 50 ja 51).

Meile näib, et algkroonikas seisis: „post Sackalae subjugationem“, millele pärast vahele on kirjutatud, et Leole episoodi muudatusega seda kohta kokkukõlastada: (post) Lembiti de (Sackalae), mille juures „Sackalae“ genetiivi lõpust a e alles on jäänud²⁾. Kuigi see vaid oletus, ei saa salata, et ütlus „post Lembiti de Sackale“ kahtlane paistab, sest L. H. tarvitab küll vanemate nimetust ühenduses kantsiga, nii näit. 12.6: Russinus de castro Sotecele, Waridote de Autine, Talibaldus de Beverin, kuid siin 19.1 on: „Lembiti de Sackale“. On L. H. juures küll leida: Lembitus.... senior de Saccala, kuid Lembitus de Sackale seisab üksi siin.

Oletamegi, et algkroonikas tõesti seisis „post Lembiti de Sackale subjugationem“, siis on see lause ebatõeline kirjelduse järele, sest ei võinud juttu olla ei Sakala ega Lembitu tõelisest subjugatio'ist üheski mõttes — Leole üllatusretke läbi. Küll aga on ordu mehed paavsti juures seletanud, nagu oleks Lembitu osa Sakalast kaotanud, ja

1) L. H.

2) Tolleaegseis käsikirjus ei tehtud vahet a e ja e vahel, pärastised ümberkirjutajad käisid sisu järele, a e asemel e kirjutades (vrd. näit. Dr. Philipp, Einf. i. d. Urkundenlehre, 1920).

sellega lausa ebatõtt laiali kannud, mille peale tähelepanemist juhtinud Hildebrandt (D. Chronik H. von Lettland, lk. 93), millest meie teisel täielisemalt kõneleme.

Kindlasti oleks 19.1 sündmusest teisiti juttu tehtud, kui Lembit tõesti oleks vangistatud ja vangina Riiga viidud ja pärast alles vabastatud. See „suur number“ Lembitu vangistamisest oleks kajastunud ka mujal kroonikas, kuid sellest ei kõnelda teisel poolt sõnagi. Nii siis on kogu kroonikas Lembitu vangistamine „ära õiendatud“ poole lausega, mille tsiteerisin.

* * *

Vaatame ligemalt vastust, mille saksa ordumehed annavad Leola retke puhul eestlastele: „teutonicus vero, nihil aliud ab eis requirere, nisi ut baptizentur, affirmant, ut vero pacifico reconciliati fiant eorum fratres tam in hoc seculo, quam in futuro — sakslased aga kinnitavad, et nad ei nõua neilt (eestlastelt) midagi muud, kui et nad end ristida laseksid, et võiksid rahul leppides olla nende vennad nii siin maailmas kui tulevases (ilmas).“

Nii võõrastav kui see sakslaste ettepanek siin paistab, ulatub ta oma sisuga kaugele diplomaatilise telgi taha. See ütlus kajastab teravalt piiskopi ja ordu vahelist urgitsemist-intriigi ja osa, mida etendas Lembit selles intriigis.

Turaida lepingu põhjal (1212. V.) oli Lembit annud suuri mõõndusi usu asjus Sakala pinnal — piiskopile. Ordu aga pidas paavsti kirja põhjal 1210. aastast Eesti ala oma k. Paavsti juurde lähevad senised armualused ordumehed pärast neile vähe soodsat Turaida rahulepingut — ning nõuavad Sakala ja Ugaunia endale: nad nõuavad selle maa-ala tarvis eripiiskoppi, ordule alluvat, mitte tunnistades piiskopp Albertilt Eesti piiskopiks määratud Theodorichi. See oli 13. okt. 1213!

Kuid 30. okt. 1213 saab paavsti audientsile ka seni paavsti viha alune piiskopp Albert (või tema volinik). Albert suudab täieliselt muuta paavsti meelt: paavst saab ordu vastaseks ja piiskopi politika soodustajaks, muutub heatahtlikuks oma senise vihavaenlase — „inimicus homo“¹⁾ vastu. Lembitu mõõndus Turaida lepingul ristiusu propagandale Sakalas kuni Paala jõeni oli sellega kaugeleulatuv poliitiline tegu. Paavst annab oma meelemuutusest elavat tunnistust kirjas 31. okt. 1213 (Urk. 36), kus ta karedate

1) Vaata edaspidine ptk.: „Paavstid ja Sakala (Lembit).“

sõnadega pöörab ordumeeste poole: „...kuid teie ei keela mitte üksi evangeeliumi külvajatele oma kaasabi, vaid teete isegi takistusi, kui piiskopp teile mitte ei mõõnda teatavat osa Eesti provintsist. Teie ei ole niivõrd huvitatud Kristuse usu levitamisest, kui võtta omale maja maja külge ja põldu põllu külge kuni viimseni, nagu peaksite teie üksi elama keset maakera (quasi soli habitare in terrae medio debeatis)... Teie ei häbene mitte sünnitada kahju Kristuse evangeeliumile, kui teie aga oma omandusi ja tulu suurendada saate!..“

Kogu see paavsti kiri, millest siin osa tõime, on peapesu ordule sõna järsemas mõttes! Seda teravamalt tundsid ordumehed paavsti meelepaha, et nad alles hiljuti ta pailapsed olid olnud!

Selles paavsti kirjas on võti ordumeeste ütlusele Leole all: „nad tahavad vaid ristida.“ Mitte maid ega Eesti varasid ei ihalda ordumehed, nagu paavst kirjutanud, vaid nad „tahavad vaid ristida“, nagu piiskopp Albertki — Lembitule jättes tema maad!?

Sellepärast on retke puhul kirjeldatud Lembitu ebatõeline ristimis-episood: ordumehed võisid hoobelda, et nad „isegi“ Lembitu ristinud, kuna piiskopp Albert üksi „rahvast“ ristinud.

Kuid peale nende diplomaatiliste põhjuste oli ordumeestel õige lihtne ja reaalne põhjus retkeks Leole alla: provotseerida Lembitut sõjale.

Turaida lepingut pidades ei sõندانud piiskopi mehed Leole retkest osa võtta rahu kestes. Kuid ordumeestele ei meeldinud sugugi piiskopi rahu- ja lepingutepoliitika. Just nüüd, suure Lateraani kontsiili eel, piiskopp Alberti Riias äraolekul, tõusis ordumeeste julgus ning nad katsumid nurja ajada „loomulikku“ rahupoliitikat.

Võis ju kindlasti ennustada, et Lembit ei jätnud vastamata jultunud rahulepingu murdmist ja ordu häbeamatut retke Leole alla. Lembit asubki suurele sõjakäigule — „kolme maleva manöövri“.

Kuid sõjakäigule järgnevas II Riia rahus, mail 1215, katsub Lembit halvata ordu mõju, veel suuremaid mõõndusi andes piiskopile: ta lubas usupropagandat teha Sakalas kuni Paala jõeni, nagu see oli Turaida rahulepingu põhjal, kuid nüüd lisaks ka katoliku usku levitada Ugau-nias kuni Emajõeni!

Nii siis on üllatusretk Leole alla kevadel 1215 tõesti sündinud fakt: kuid sakalased vastavad sellele retkele munserdava sõjakäiguga. Siin on vahe vahelekiilundite ja

tõelise retke vahel silmatorkav: vahelekiilunud sõjakäikudel Sakalasse ei vasta eestlased üldse mitte, ei kõssagi...

Me oleme pikemalt viibinud siin Leole retke lahendusel, näidates, kui tihedalt on seotud vahelekiilundid tõeliste sündmustega ning kuidas moonduvad sündmused vahelekiilundite kaudu: üksnes teraval kriitilisel kaalumisel saame kätte tõelisuse.

* * *

Kahest sakslaste käigust Sakalasse kõneleb veel kroonika. Kuid need tõesti sündinud lood ei ole mitte sõjakäigud Sakalasse ega kaugelti rüüsteretked. Kroonika ütleb selgel sõnal: Sakala vanemate nõusolekul, peale selle kohaseid läbirääkimisi, said saksa sõjaväed vaba läbikäigu läbi Sakala, millel saksa väed läksid nendele sakalastelt kättejuhatatud teed mööda. Kroonika kinnitab, et r a h u s läbi Sakala mindi.¹⁾

Säärane järeleandmine oli poliitiline samm. Vaba läbikäigu möödust tegema sakslastele läbi Sakala võis Lembitult sündinud olla Sakala äärmiselt raske poliitiline ja sõjaline situatsioon a. 1216. Seisukord oli traagiline peale lõppenud Lateraani kontsiili, kus otsustati ristisõda Lembitu vastu. Ta raskenes veel enam peale Polotski vürsti ootamatut surma, kellega ühes varises kokku Lembitu suurejooneline plaan Riia piiramiseks kevadel 1216. a. ja sakslaste väljatõrjumiseks (19.10), ühtlasi tema vastu sihitud ristisõja halvamiseks. L. H. kroonika kõneleb sellest tähelepanemise-väärt erksusega, rõhutades Polotski vürsti surma õigeaegsust! Võib olla, töötas siin mürk või nuga. Kate püsib jäädavalt selle sündmuse peal.

Liitlaste varisedes mulda läks nurja Lembitu juba teoksil olev plaan: sakslaste julgus ja nõudlikkus tõusis seda suuremaks. Lembitu seisukord raskenes peale Polotski vürsti surma seda enam, et nüüd pööris tagasi Pihkva, Lembitult (nähtavasti Polotski vürsti abil) sealt a. 1212 minema aetud vürst Vladimir, sakslaste „äi“, kes Lembitule kätte tasumata ei jätanud.

Lembit võis rõhuvas meeles raskemas seisukorras mõttele tulla Paala karikat mööda minna tahta lasta: ta tegi sakslastele suuri mõõndusi, andes Sakalat isegi neile vabaks läbikäiguks. Kuid see oli alandav samm ja oli seesugusena esimene ja viimane. Sakslaste ülbe tegutsemine Harjus sundis sakalasi keelduma järele andmast. Saks-

1) Esimene kord 15. aug. 1216 (20.2), teine kord 6. jaan. 1217 (20.6).

lased otsivad vägivallega teed Põhja-Eestisse. Lembitu keeld oli ühtlasi — Paala lahingu otsustamine! Karikas ei võinud minna mööda — Lembit jäi ta põhjani!

* * *

Nii siis jääb tõeks, et enne 1211, niisama 1211 ja 1217 vahel ühtki laastamisretke, nagu neid kirjeldab vahelekiiluja, Sakalasse olla ei võinud ja L. H. algkroonika järele neid ei olnudki. Enne Lembitu surma — enne Paala lahingut — nad sõjaliselt olla ei saanudki. Missuguse sõjaväega võidi liikuda vaenukäigul Sakala piirides, näitab kõige selgemini saksa väe ettevaatlik liikumine 1217 Viljandisse ja sealt edasi Paala lahingule.

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules.

10

Ka Noor-Eesti, kes küll tegelikult Eesti rahvuskultuuri heaks töötas ja seega tegelikult rahvuslane oli, kaldus oma juhtivate isikute (Suitsi, Linde, Tuglase) kujul teoreetiliselt ja ideoloogiliselt natsionalismi-vaenulise sotsialistliku ilma-vaate poole. Kui oleks Noor-Eesti ka ideoloogiliselt olnud teravalt rahvuslik, siis oleks ta tegelikultki rohkem ära teind. Järelikult oli Noor-Eesti seeläbi ometi ka vene vaimlise mõju all, mille vastu ta nii tahtis võidelda.

Seetõttu Noor-Eestist peale mitmed meie luuletajad kuuluvad niisuguse ilmavaatega haritlaste kilda, nimelt Suits, Semper, Kärner, kes on sotsialistid, olles või olnud seda koguni ametlikult partei liikmeina ja agitaatoreina.

Sellepärast pole ka imeks pannagi, kui nende mainit kolme poolt isamaalis-rahvuslikku luulet pole tulnud ega ole oodatagi¹). Pealegi ei anna selleks ka Saksamaa moodvool ekspressionismgi ühtki tõuget ja eeskuju.

Ainus, kelle luules leidub natuke isamaalis-rahvuslike motiive, on Visnapuu, kuid kahjuks, nagu öeldud, üsna nõrgasti ja halvasti. Ta sellekohased luuletused on järgmised (kogus „Talihari“): „Kodumaa laul“ (lk. 9), „Ole tervitet, tervitet“ (lk. 31), „Hilissügisene“ (lk. 61) — lõpp, „Kõneled minule“ (lk. 63), „Eesti“ (lk. 65).

---

1) Suitsi kohta kõlab see väide vahest ebaõigena, kui arvesse võtta ta varem toodang, eriti ta „Elutuli“. Me aga vaatleme siin peasjalikult viimase viie-kuue aasta luulekirjandust, ja selle perloodi sees ei ole sotsialist Suits oma luules mitte avaldand rahvuslikku vaimu.

Kuid need luuletused ei ole head. Peale mõnede vormiliste nõrkuste on neil ka sisulisi puudusi. Nad on üldse jõuetumad, kahvatumad (Visnapuu luule konstitutsionaalne viga, mida juba stiili puhul konstateeriti), teiseks, nad pole paiguti küllalt ehtsed ega siirad, vaid ka sisaldavad fraasilisust või trafareetlikkust. Näituseks järgmises luuletuses:

Ole tervitet, tervitet.

Noorte, langend sõdurite mälestuseks.

Nii ilus on surra, kui oled noor,

j. n. e.

Fraas, Visnapuu, fraas! Sest seda sa isegi ei usu. Kui see nii ilus on, miks sa siis ise ka surma ei läind? Võimalus ju oli. Olen kindel, et, vastupidi, võimalikult vanaks tahad elada. Pealegi, niisuguse surma iludus või magusus on banaalne koolifraas, tuttav juba Horatiusest saadik ja kooliteemadeks lugemata hulk kordi tarvitet. Oleksid pidand ütlema, et nii kurb, nii kahju, nii hirmus on noorena surra, aga ei olnud parata: aeg, olud, isamaa nõudsid selle ohvri. Siis oleksid olnud algupärasem ja ehtsem ühlassi.

Luuletuses „Kõneled minule“ Visnapuu tõendab isamaale:

Ja kui lõpuni kanda
koormat ei jõua sa,
muud siis ei nõua ma:
hukkuda sinuga.

Tühi hooplemine, Visnapuu: esimesel võimalusel põgened väljamaale ja võimalikult veel isamaa külul.

Luuletus „Eesti“ (Talihari lk. 65) on lohaka, segase stiiliga ja sisuliselt väheütlev, nii et seda üldse ei saa arvesse võtta. Selle eest peatame pisut pikemalt luuletuses „Kodumaa laul“, sest et seda mõnelt poolt (Alle, Postimees a. 1921, nr. 73) on koguni uueks Eesti hümniks soovitet. Vaatame, kas ta on selleks kohane:

Kodumaa laul.

Maarahva, talupoega vaba maa,
jää vabaks sa! Jää seisma sa!
Mis keegi künnab, külvab — lõigaku,
tööd ainult omaks hõigaku.
Jää vabaks sa! Jää seisma sa!

Tööliste, merimeeste vaba maa,
jää vabaks sa! Jää seisma sa!
Mis eales keegi loob siin vaevaga
või randa juhib laevaga,
on kõigile. Jää vabaks sa!

Töö, mure, laulu vaba kodumaa,
jäa vabaks sa! Jää seisma sa!
Kus kohal eales taevakaartega
või meredega, saartega
maa ühineb, jää vabaks sa!

Vormilistest puudustest torkab kõigepealt silma tuntud visnapuulik tüütavaks maaniaks saand kordumine. „Vaba maa, vaba maa, vaba kodumaa, jää vabaks sa! Jää seisma sa! Jää vabaks sa! Jää seisma sa! jää vabaks sa! Jää seisma sa! jää vabaks sa! jää vabaks sa! jää vabaks sa! jää seisma sa! jää vabaks sa!“ Niipalju korduvaid lauseid lühikeses kolmesalmilises luuletuses! Neist võiks kokku seada enam kui terve uue stroofi. Kordamine on jõuetuse ja vähese leidlikkuse tundemärk. Või... ridade tegemine võimalikult kerge vaevaga.

Teisena tehnilisena puudusena esinevad riimid „hõigaku“ ja peaaegu ka „laevaga“, mis on kistud ja tunduvad veidrainsa. Muud riimid jälle on jannsenlikult lihtsad ja kahvatumad: maa — sa — sa, maa — sa — sa, needki veel korduvad Visnapuu kordamistõve tõttu.

Sisuliselt see luuletus on hõre ja pisike. Kordumine üksi sööb juba ligi poole ära: 12-nest reast on ainult 5, kus ei ole kordumist. Ja seegi lühike sisu, mis on, ei ole hea ega rahuldav. Ses üleliia toonitatakse ainult ainelist, materjaalist külge, mis läbi luuletus saab liig materjalistliku ja proosalise ja kuiva maigu. Vaimlist külge esindab ainus sõna „laul“. Pealegi seda sisaldav rida („Töö, mure, laulu kodumaa“) tundub nagu Runebergilt inspireerund, kes oma kodumaa kohta „Maamme“ (Vårtland) laulus ka ütleb: „Totuuden, runon kotimaa“ (Tõe ja luule kodumaa).

Lause „Mis eales keegi... randa juhib laevaga“ on liig ebamäärane; laevaga randa juhtija ei ole hästi kokkukõlas eelmise „vaevaga loojaga“, sest et see, kes laevaga kaupa laseb tuua, on paratamata suurkaupmees, kapitalist, või koguni spekulant.

„Kus eales taevakaartega või meredega, saartega maa ühineb“ — aga see on ju terve maailm. See ja selle lisaks veel mõte, et kõik, mis keegi toob või loob, olgu „kõigile“, — selle kõige järele kõlbaks see luuletus pigemini mingiks kõigi maade tööliste hümniks, seda enam, et ka eelmises salmes kõige rohkem kõneldakse kehalisest tööst. Ses mõttes ka „Tööliste, merimeeste vaba maa“.

Kõik see tuleb Visnapuule omasest meeldimistungist. Ta tahab ühel ajal kõigile meeldida: äärmisille parempool-

seile — maaliitlasile, selleks „maarahvas“ ja „talupojad“, aga ka kõike kraadi sotsialistidelle ja punaseile, järelikut ka enamlasile, selleks mainib ta „tööd“, „töölist“ ja „vaevaga loomist“ ja et see kõik „kõigile“ on.

Et Visnapuu tahab meeldida ka „punastelle“ (seega ka „enamlasile“), seda näitavad ka mõned muud ta luuletused, nimelt „Õudse aja poees“, kus ta kurdab, et „tapvad punased ja tapvad valged“. Tähendab, vabadussõjas meie sõjaväe asi (kes ometi ka „valgete“ all on mõeldud) ei olnud sugugi õigem, ehk küll nad meie enam harit maad ja mõistlikumat rahvast kaitsid enamlaste tooreste röövsalkade eest, kes ilma nende „tapvate“ „valgeteta“ oleksid meie maa ja rahva vaese omaks laastand ja seega meie rahva ja kultuuri jõule löönd niisuguse hoobi ja nii sügava haava, mis temale kui väikerahvale oleks olnud palju saatuslikum ja hävitavam, kui seda suure Vene omale iganes võiks olla „tapmine“ meie valgete poolt.

Veel hullem ses suhtes on luuletus „Jääb inimene ikka, ikka meil veel velleks“ (Talihari lk. 43), mis on kirjutet Kuperjanovi mälestusele. See algab:

Nii valus, valus meel, et tuleb venda tappa,

Kes see „vend“ on, see selgub lõppsalmist:

Pea meeles, inimene (s. o. Kuperjanov), kitsas puuris, pilus

(s. o. hauas),

et eksides jääb velleks ikka inimene,

kas on ta hiinlane või on ta venelane.

Siin siis kurdetakse, et Kuperjanov, meie vabadussõja suurim ja sümpaatilisim ja lugupeetuim kangelane, on meie „vendi“ — venelasi ja hiinlasi — sõjas tapnud, mis väga hale ja valus on Visnapuu meelest. Mitte „Kuperjanovi mälestusele“, vaid „Kuperjanovi süüdistuseks“ oleks pidand Visnapuu kirjutama selle luuletuse pealkirja alla!

Tagasi tulles „Kodumaa laulu“ juure, tähendetagu veel, et ka see „vaba maa, vaba maa“ korduv toonitamine ei tee just hea maitse muljet. See kordamine labastab ja lamestab.

Üldine mulje sellest luuletusest on midagi kuiva, kohmakat ja jõuetut. Ja seda soovitatakse nüüd meile uueks rahvushümniks! Tõesti sellega võrreldes on Jannseni lame ja vesine tekst vahest ometigi kohasem: sel on vähemalt traditsiooni sanktsioon.

Ja mõtelda, et selle tühise luuletuse muusikalle-seadmise kallal on vaeva näind kaks komponisti (Läte ja Neumann)!

Üldse pole meil uut paremat hümni nii pea loota. Seda ei kirjuta ükski meie praeguse sugupõlve luuletajaist. Selleks on praegusel põlvel vähe süvenend ja vähe intensiivne rahyustunne ja selle põlve luuletajad liig egotsentri- lised. Ka nõuab see peenemat maitset ja suuremat annet, kui näit. ülemal analüseerit luuletus seda avaldab.¹⁾

*

Nende „ajalauludes“ on veel üks motiiv: see on see, mida Alle on nimetand „koketeriiks Issandaga“ (Ilo nr. 7). See on jumala poole pöördumine ja hüüdmine, temalt abi palu- mine nüüdsel raskel ajal ja üldse ristiusu mõistete „kasuta- mine“ ilmalikus luules. Seda on teind Under ja Visnapuu.

Visnapuul on siingi kaks äärmust: ühelt poolt har- duslik Jumala Emalt troosti otsimine („Maria“ — Amores 34), teiselt poolt rõvedad ja jumalateotuslikud „Kõnele- mised Issandaga“, mida alamal mainit (Hõbedased kuljused lk. 49 jne.). Vahepeal on Issanda ja Jumala Ema appi- hüüdmised ja halastuse palved seksuaalse iha pärast (Amores: „Issand, halasta“, „Ja sina, sa jumala ema“), „Manitsus alandlikkusele“ (Talihari lk. 23) — sellele tuleks kõige pealt Visnapuud ennast manitseda — „Manitsus pühitsusele“ (samas lk. 25). Eriti iseloomustav on „Palve kallil ajal“ (Talihari lk. 59).

Kristus, Jumala tall, õnnista meid,
õnnisten käed me üle laota,
kergita südameid.
Surnute silmad kinni vaota.
Kristus, kes ristipood, õnnista neid.

Kristus, Maaria poeg, juhata meid.
Juhaten kättpidi kõiki taluta,
julgusta südameid.
Sureda (*mäherdune keeleviga!*) lase kõigil valuta.
Kristus, kes sinuga, ülenda neid.

j. n. e.

Sarnane Issanda appihüüd on ka Underil:

A p p i h ü ü d.

Oh Issand, tule alla: inimeseks saa!
Liig kõrgelt juhid meid. Oh tule alla, vaata,
Kuis hukub veri noor. Oh ära jaata

1) Teadvus ja arusaamine, et meie uues luules midagi on, millega ei saa rahul olla, näib viimasel ajal hakkavat ikka enam maad võtma ja avalikult esile puhkema: pärast seda kui ülemal esitet mõtted juba olid sel kujul paberille kirjutet — see oli mineval suvel —, on siin-seal ajakirjanduses umbes samasuguseid etteheiteid uuemale luulele kuul- davalle toodud.

Seesugust tapamaru. Surmamaa
On sinu ilm. Oh tule ise.

Siin palju tööd: sind ootab iga hing.
Oh tule! Ise kõnele triibünnilt,
Sest meie prohvetid on kidakeelsed
Ja elu üürrike: kõik tunnid — surmaeelsed.
Käi läbi frondiread, ja tuleliinilt
Sa astu kodadesse, kus ju pingul näljaling.
Sa istu haavatute süngiveerul.
Su pilk, mis läbista võib südamed ja neerud,
Miks on ta sulet nüüd? Või on ta tuhmund
Sul, vana Jumal? On su meeled juhmund?
Käes ülim aeg: Sind võtab iga hing.
Oh Issand, tule alla, heida armu!

j. n. e.

Under, Verivalla lk. 8.

Underil algab see kristlik-usuline laad alles ta viimises kogus „Verivalla“ (ilmund a. 1920). See kogu sisaldab palju Jumala, Issanda ning Kristuse nime, nii luuletuses „Mardus“ (lk. 15):

Kambris Kristus seinas

On aga kurvem veel kui lial: Venna süda tardus.

Samuti luuletuses „Kiusaja“, kus luuletaja ütleb:

Nii vajan pühitsust — ning sünnib ime:

Mull süda tõukab suhu, Jumal, sinu raske nime!

Kuid siiski sel korral veel saab temas donjuanlik saatan Jumala ja „pühitsuse“ üle võidu.

Teatavat religioosi vaimu avaldavad ka luuletused „Kolmeinglipäev“, „Urbepäev“ ja üldse peaaegu kõik harduslikku meeleolu ja igatsust sisaldavad luuletused.

Mis selle kohta ütelda?

Muidugi, loomulik ja sageli esinend nähtus ju on, et raskel ajal ja õnnetusepäevil jälle hakatakse usust ja Jumala juurest abi ja troosti otsima. Seda tõendab elavalt praegune Venemaa, kus kirikud jälle olla rahvast täis. Ka erootika võib vahel üle lööbuda usuliseks joovastuseks ja müstikaks.

Siiski kahtlen, kas see meie luuletajail täitsa loomulik on ja eht. Eht-olemine nõuaks, et ise Jumalat ja Issandat ustaks. Ent kahtlen väga, kas Visnapuu ja Under ise tõsiselt usuvad Jumalasse ja Kristusesse. Kaldun arvamisele, et neil pigem see on vaid teatav kirjanduslik maneer, mood, fraas, retoorika, samuti kui seda omal ajal oli luules või muu mütoloogiaga opereerimine. Pealegi oli viimane ses mõttes ehtsem, et igaüks teadis, et luuletaja isiklikult enam ei usu Jupitrit, Veenust või Taarat,

vaid see on talle vaid stiililiseks abinõuks. Ristiusk aga on veel praegu olemas-olev ja elav usund ega ole saand luuleabinõuks, seepärast tahaks kõike, mis ristiusu seisukohalt öeldud, võtta autori tõsiseks arvamiseks ja usuks. Kui aga märkad või arvad, et see nii ei ole, siis tundub see ebaehtsusena ja valena. Ja ka kui Underi „Appihüüe“ on mõeldud ironiana, siis oleks sel mõtet ja mõju vaid ses juhtumuses, kui „Verivalla“ lugejaskond oleks usklik, mida see aga arvatavasti ei ole. Veel vähem ehtsena tundub Visnapuu kristlik-usuline element, sest kuidas uskuda ühe inimese usulise harduse tõsidusse, kes teises kohas sama Jumala ja Issanda kohta tarvitab familiäärküünilist kõneviisi? Kõik paljas poos, fraas, vigurdamine! Selle kõrval Underi karske müstika, kuigi suurel määral ka kirjanduslik, mõjub kaugelt sümpaatlikumana.

Üldse, mis siin parimal korral võib olla, see on see tuntud kirjanduslik-esteetiline religioosus, mida kultiveerisid romantikud omal ajal, ja pärast, möödunud aastasaja lõpp-poolel, algava modernistliku voolu esindajad, nagu Baudelaire, Verlaine, Venemaal Mereškovski jne.

Määrava tähtsusega selle usulise külje esiletulekuks meie uusimas luules on olnud üks väline mõju, nimelt saksa ekspressionismi eeskuju. Ja seda eriti just Underi juures, kes on kõige lähemalt kokku puutunud selle vooluga, olles ise tõlkind valiku saksa uusimat, peasjalikult ekspressionistlikku luulet.

Ekspressionismis leidub tõesti teatav religioosne külg. Nii on ühel selle voolu esindavaimal kirjanikul Edschmidil ühes ekspressionismi teooriat käsitlevas artiklis¹⁾ sõna „Jumal“ ühtelugu sule all, ja temalt on ka lause, et „kunst on vaid üks jaam jumala poole“.

Ja Underi enda tõlgit saksa ekspressionistide antoloogias võib leida samu religioosne kohti ja ütlushi kui tõlkija „Verivallas“. Nii on Heym'il lause „Mis ootab Issand veel?“ (lk. 53) ja Werfel'il (lk. 68):

Mu Jumal, tõesti, kord su paremkäel
Ei üksi tõsised ja õiged istu säääl!

Becheril „Palve nelipühil 1917“ (lk. 170):

End rahvad tapavad. Oo Jumal: Käsud
Kriiskavad purustades paljal odal.

Ja neilgi esineb hüüdeid ja püüdeid sisemise puhtuse ja hingestumise poole.

1) Kasimir Edschmid, Über den Expressionismus. 1918.

Ja eriti Werfel'i „Puhastuse palve“ (lk. 76), kus luuletaja hüüab: „Oo mu Jumal, mu isa.“

Sellega ühenduses tähendetagu, et selle saksa ekspressionistide luule ka muidune laad ja stiil väga sarnane on Underi „Verivalla“ omale või õigem Underi „Verivalla“ oma sellele: sama „ekspressionistlik“ selgejoonelisuse puudus stiilis ja meeleolus, sama kaugete ja iseäraliste võrdluste kuhjamine.

Järjekult selge on, et see Underi luule arenemiskuju, nagu see „Verivallas“ esineb, on saksa eeskujult tõuget saand¹⁾.

Ikka mõju, ikka võõras mõju! Ei midagi täiesti omast algatusest! Kõik tehakse meil võõrastele järele: erootika, poliitika, religiositeet. Millal ükskord hakatakse meil looma midagi üsna omal algatusel ja oma enese olemuse põhjal, hoolimata sellest, kas seda teised maailmas ka teevad või ei?

Siiski niipalju tuleb järele anda: teatavad kalduvused, dispoitsioonid, eelistused võivad endal olla, ja ühises aja-järgus, ühises üld-euroopalises kultuurmiljööös ning õhkkonnas asudes võivad need igal pool tekkida teataval määral ka iseseisvalt, ilma otsekohe välise eeskuju mõjuta. Kuid igatahes õigustuse ja julguse nende avaldamiseks saab väikerahva liige (kirjanik, kunstnik) alles tooniandvalt suurrahvalt. Ses nimelt mõttes osalt tuleks vahest mõelda saksa kirjanduse mõju konstateerimist Underi luules.

(Järgneb).

J. Aavik.

---

1) Sama tunnistab ka Alle, kes Underi luule usulise elemendi puhul ütleb: Kuid mitte asjata pole sakslased geniaalne maaklerite ja kaupmeeste tüüp, kes ilmasõja lahtipuhkemise eel isegi inglasi hakkasid nende põliseilt kaubaturgudelt välja tõrjuma. Saksa rahva pisarad ei tohi asjata kaotsi minna: villitakse tsüsternid täis ahastamise ja Issanda poole kisendamise silmavett ning pannakse mööda raudteed liikuma. Nüüd on nähtavasti esimene laadung Eestini jõudnud, sest kui sa meie uuemaid luuletuskogusid lehitsed, siis pead imestama, kust see ääretu silmavee nõretus ja käsivarte ringutus Issanda poole meile, s. o. eestlastele man, kes meie oma 700-aastase ajaloo kesten kõige lootusrikkamat ja optimistlikumat ajajärku praegu üle elame; kuid lähemalt uuriden seda ekspressionistlikku Issanda apphüüdmise ja silmavee valangut, vilksatab sulle kuskilt ridade vahelt Made in Germany, mis kõik seletab... (llo nr. 7, lk. 39).

Eesti kohanimed rahvasuus.

Kohanimedele uurimises on meil tänini veel vähe tehtud. Sellegi töö tulemused on olnud kasinad kahel põhjusel: 1. uurimismetoodide puudulikkus, 2. ainete vähesus ja mitteustavus.

Peataksime siinkohal teisel põhjusel. Praeguste kohanimedele algupära leidmist takistab eriti asjaolu, et meil küllaldaselt ei leidu kirjalikult dokumenteeritud vanemaid kujusid — kirjutusviisisid, mille kui vahelülide najal võimalik jälgida oleks teatava paiganimetuse arenemist praeguse vormini. Nendegi käepärast olevate kirjaliste tunnistuste väärtust kahandab sagedasti see, et neid võõrmaalased, muulased võõriti, omaaegsele hääldamisele mitte täpisele vastavusega üles on tähendanud. Kuid uuritavatel ainetel on ka teine tähtis puudus: ei tunta tihtipeale mitte, kuidas nüüdsel ajal rahvasuu, eriti vanem sugupõlv, üht ehk teist kohanime karvapealt hääldab. Opeereeritakse harilikult selle sõnavormiga, mis praeguses kirjakeeles tarvitusel või mille keegi asja-armastaja kiriku- ehk kogukonna-raamatust välja kirjutanud ning kirjalikult uurijale saatnud. Nende nimekujude paiguti suur lahkuminek rahvasuus hääldatavaist nimetusvormidest on pealiskaudselegi silmitsejale ilmne. Ja tähtis on tihti nende häälikulises küljes jooned, mida meie pragune kirjaviis mitte ära ei tähenda; kas näit.: Laiiuse või Laiuse, Surju või Surrju, Turva järv või Turva järv (Karksis), Jootme küla või Juot'me küla (Amblas), Kõlluste küla või Kõlluste k. (Pärnu k.), Helme või Eilme kih. jne. Samati puuduvad meil ka kohtade eneste välise kuju, looduslike ja muude omaduste jne. kirjeldused, mis teatavasti tähtsad õige algupära leiu juhtimisel.

Kuid toonitagem siin ka nimetatud puuduse tege-likku poolt. Tülitav ja pahandav on meile kõigile lugeda raamatuis, maakaartidel, ametlikkudel kuulutustel ning pealkirjades kohanimedele moonutatud ja väänatud kujusid. Et seda saksa- ja venekeelsetel kaartidel ja väljaannetes leidis, oli mõistetav, et aga eelmisi allikatena tarvitades nimede moonutusi ka eestikeelsetele kaartidele kantakse ja rahva-keelseid kujusid¹⁾ täiesti ignoreeritakse, on andeksandmatu

1) Ei pea teadagi mitte mõistetama, kui tuleks kõiki traditsioonilisi, praeguse kirjakeele kujulisi paiganimesid kohaliku murde hääldamise järele muuta, näit. Jõhvi (murdes: Jõvi), Pühalepa (Pöhelepa), Madise (Madikse), Torma (Tõrma), Vastseliina (Vahtsõliina) jne.

hoolimatus. Järgnegu siin mõni näitus hiljuti (a. 1921) Sõjaväe Kartograafia Jaoskonna väljaantud „Eestimaa kaardilt“ (4 lehte), kus ka lihtsad ortograafilised vead¹⁾ ei puudu: Hiiu ja Saaremaa vahel „Sõela väin“, peab olema Soela [loe soela] v., Jõhvi rannal „Otnika“, p. ol. Ontika ehk õigemini Ondika (nagu rahvas hääldab), Vigalas „Tänama“, p. ol. Tõnumaa, „Dreimani“ kirik Häädemeestel, Jüri kih. „Pattika“, p. ol. Patika, Risti kih. „Englema“ ja „Valivalla“, p. ol. Änglema ja Vilivalla, Tarvastus „Veise järv“, p. ol. Veisjärv, „Tuhkuranna“, p. ol. Tahkuranna jne. Ometi on tähendatud kaart senistest kõige parem, eelmistel on vead ja eksitused veelgi jämedamad.

Nii teaduslikult kui ka tegelikult on seegi hädasti tarvilik, et meil peagi saadaks võimalikult rikkalik kogu fonetiliselt täpisele ülestähendatud kohanimedid. Neid korrapäraselt märkima kohustabki tänava Emakeele Selts oma murdesugemeid koguma saadetavaid stipendiaatsid.

Allpool esitame aastate jooksul murdeuurimise kõrval²⁾ kirja tähendatud kohanimede nimestiku. Klambrites lisame juurde meie kaartidel leiduvad vastavad vormid. Lühendused: EK² = Eestimaa Kaart. Sõjaväe Topograafia Jaoskonna väljaanne. 1919 a. 2 lehte. EK⁴ = Eestimaa Kaart. Sõjaväe Kartograafia Jaoskonna väljaanne. 1921. a. 4 lehte. 3vk. = venekeelne 3-verstaline staabi-kaart a. 1913—1915 (?).

Hiiumaa. 1. Käina [i lugeda lühidalt, mitte „käina“] kih. (EK², EK⁴ „Keina“). Külad: Jööküla 'küla 2-versta Pasti kõrtsist kiriku poole, maantee käänakul' (puudub kaartidel), Kaasiku, Kouri k. [vanematel; u lühike] ehk Kogri k. [noorematel, eriti mõisarahval] (3vk. „Когри“), Villema [ll lühidalt], Alligu [Hiiu murdes: gen. alligu 'allika'] 'küla Kogri ja Vaku vahel' (puudub kaart.), Moka (EK² „Moka“, 3vk. „Мокка“), Kolga, Vaku 'täheb ka Jööküla, Kaasiku, Kouri, Villema ja Alligu külasid kokku' (3vk. „Вакко“, Meeltse [ee tähend. lahtist, madalat ee häälikut; hääldatud ülipikalt] (3vk. „Мельце“), Kreiandi (EK² „Krejandi“, 3vk. „Креянди“), Valli [ll lühike], Ristivalja, Võrkküla 'küla

1) Sõrve sääre lõpus näit. „Vesitükki maa“.

2) Nimetusi üles on tähendatud nimelt teise töö kõrval. Seega seletav, miks vahel teatavast kihelkonnast ainult ühe poole külade jne. nimed esinevad, sest teatavas külas töötades saadakse uurimisobjektina tarvitatud vanakeselt ustaval kujul ainult need nimetused, mis tema elukohale lähemal.

Mæltse ja Ristivälja vahel' (puud. kaart.), Mæe küla 'Mæe k.' (3vk. „Мяэ“), Käina k. 'K. kiriku k.', Sel'ja k., Nõmme k. s Nemme k. 'Nõmme k.', Kaigutsi [ai lühidalt] (EK², EK⁴ „Kaikaotsa“), Võηkküla (EK², EK⁴ „Venküla“, 3vk. Венкюль), Luguse 'küla eelmisest edela pool, 4 tee harudel; üks Kassari, teine Käina, kolmas ja neljas E(m)maste poole' (nimi puud. kaart.), Karja k., Utu k., mõlemad kõrvuti (3vk. Утто), Jausa [au lühidalt] EK² „Jausi“, EK⁴ „Jäusa“, 3vk. „Яусте“), Esiküla, Taguküla (mõlemad Kassari saarel). — Mõisad: Vaemla [loe: Vaeemla] (EK² „Vaimla“, 3vk. „Ваймель“), Putkaste, Orjagu ehk Orjaugu (Kassari saarel, EK², EK⁴ „Orjaku“), Kassari m. [ss pikalt]. — Saared, neemed, laiud ja rahud: Kassari saar (EK² „Kassari“, EK⁴ „Kassaare“), Puulaid (kordoniga), kust tee läbi madala merekitsuse Orjagu ja Kassari viib; selle jätk Reigi [ei lühike] maä (3vk. „Ос. Регима“), Vareslaid (Orjagu mõisast põhjapool, 3vk. „Ос. Варесь-лайдъ“), Annugara l. (viimasest vähe lõunasse, 3vk. „Ос. Анукара“), Ristlaid (viimasest kagu pool, 3vk. „Ос. Ристъ-лайдъ“), Taigu laid [ai lühike] 'väike laid Käina kiriku all, üsna ranna ääres' (3vk. puudub); Andrek-rahuh (3vk. „Ос. Альдрекъ“); Vaia rahu, eelmisest vähe (umb. 1 verst) põhja pool, moonakate-maja (3vk. „дв. Теоруба“) all; Pehla [= pihelga; h lühike] rahu, eelmisest umb. 1/2 versta põhja poole, kalda ligi; Peeter-rahuh 'väike rahu Reigimaa otsa kohal; Utu rahu 'rahu Utuküla all, ranna ääres'; Vassigu [= vasika] rahu 'rahu Orjagu mõisast 1 v. idasse' (3vk. „Ос. Вазика“); Tuulik-rahuh, eelmise rahu põhjapoolses otsas, Mänpagu rahu (3vk. „Ос. Меннаку“); Roosa-rahuh [oo pikk, mitte ülipikk] (3vk. „Ос. Вальгероге“); Karjamaa ots, 'suur lai maanina, soone karjasmaa Jausa külast umb. 1 verst kagusse'; Aandi [aa ülipikk] nina 'soone maanina, Käina kirikust üle 1 v. kagu poole'; Orjagu s er ja Rist-sæer Kassari saarel (3vk. „М. Орьякъ“, „М. Ритсьсярь“); Tiu-tua [= teo toa] nina, maanina Kassari saarel, moonakate maja all, vastu Vaia rahu; Lubja-ahju nina, eelmisest 1/2 v. kagu poole; Kivisnina; eelmisest umb. 1 v. kagu poole; Ärgnina, eelmisest umb. 1/2 v. idasse. — Lahed, lõukad: Kabeli lahe, Tagukülast kirdepoole, Kassari kabeli all; Tahkuna [loe Tahhkuna] lõugas, Ärgnina ja Orjagu säärega lõppeva neeme vahel. — Mägi: Ounagu mägi, lõuna pool Pasti kõrtsi; selle ümbrust (metsa) kutsutakse samati Ounagu [öu lühike].

2. Põhalepa kih. (kirjakeeles „Pühalepa“). — Külad: Sarve k., Aruküla, Veneküla (Heltermaa sadama juures olevad popsipered; nimi puud. kaart.), Hilleste¹⁾ k. (3vk. „Хилисте“), Vahterba k. [h pikk] (EK², EK⁴ „Vahterpää“), Sillaotsa [= sillaotsa] talud (Vohilaiu vastas, 3vk. „дв. Силлаотса“), Aagaste k. [aa pikk, mitte ülipikk!] 'küla Pulistest vähe lõuna poole' (EK² „Ahaste“, EK⁴ „Aagaste“, 3vk. „Агасте“), Puliste k. (EK² „Pulliste“, EK⁴ „Puliste“), Värssu k. [ss pikalt] (EK², EK⁴ „Värsu“, 3vk. „Вярсо“), Hellamaa k. [ll lühike] (EK², EK⁴ „Ellamaa“, 3vk. „Геллама“), Kuri k. (3vk. „Кури“, apostl. usu kiriku ligi rannal), Sæere k. (EK², EK⁴ „Sæere“), Kerema k. (EK² „Kerema“, EK⁴ „Keremaa“), Tempa [loe: Tempa] pered (EK² „Tõmpa“, EK⁴ „Tempa“), Raba k. 'popsipered, mis kaartidel EK², EK⁴ nimetatud „Rõikamaa“, 3vk. „Рейкама“; selle küla juures, põhja pool, olnud küll omal ajal Reikama (= rõikamaa) väli, nüüd aga, männik' Juandi pered (3vk. „Юханди“), Harju [r lühike] pered (3vk. „Харью“), Kõlu pered (3vk. „Кылло“), Tika p. (3vk. „Тикка“), Kukka k. (EK², EK⁴ „Kukka“, 3vk. „Кукка“), Valibe pered (Pühäl. kirikust lõuna pool; EK², EK⁴ „Vallipää“, 3vk. „Валипя“), Viuma [loe: Viuuma] küla (Vahterba kõrval, puud. kaart.)²⁾ — Mõisad: Soonlepa m., Salinema karjam. (EK² „Salinõmme“, EK⁴ „Salineeme“, 3vk. „Ф. Салиномъ“), Suuremõisa. — Heltrema [loe: heltrema] sadam, selle ligi Panga [lühike η] mägi. — Saared, laiud, kared, rahud, maaninad: Saarnuk [aa ülipikk; Käinas kutsuti Saarnauk, Saarnaugu maa]³⁾ (EK² „Sarnaki saar“, EK⁴ „Saarnaki laid“, 3vk. „Ос. Саарнакъ“), Kaevatse [ae lühike] maa (EK² „Kaivatsi s.“, EK⁴ „Kaevatse laid“, 3vk. „Ос. Кайвацъ“), Heinlaid (EK² Heinlaidi s.“). Raavarahu [aa pikk, mitte ülipikk!] 'väike laid ligi 1 v. maad lõuna pool Heinlaidu, vahel vee all', Laηηekare, eelmisest umb. 1¹/₂ v. lõuna pool (3vk. „Ос. Ансраху“), Hanitse maa (EK⁴ „Anikatsi laid“, 3vk. „Ос. Анникацъ“), Vareslaid (EK⁴ „Varese

1) Sõnaalguline h- hääldatakse Pühalepa kihelkonnas.

2) Teiste, loodepoolsemate külade ja muude paikade nimesid ei olnud juhust üles tähendada.

3) Saarel elada perekond nimega Saarnuk, kirjas Saarnak. Mulste olnud tarvitusel — jutustab Käina taat — hobuste rangid, mille koljud hobuse pea kujult nikerdatud, punaste hammastega. Neid „Saarnaki“ (~ „Saarnaugu“?) kujusid olla omal ajal ka E. R. Muuseumi viidud.

laid“), Kõrge [r pikk] laid (EK⁴ „Kõrge laid“, 3vk. „Ос. Каргелайдъ“), Hanerahu (3vk. „Ос. Ханнерагу“), Ahelaid, sellest vähe põhja pool väike Ankur-rahuh ja kirde pool Kõveri laid (EK² „Kõversaared“, EK⁴ „Kõver-laid“, 3vk. „Ос. Кеверилайдъ“); Saarnuki ja Salinuma maa vahel väikesed saarekesed: Palgi rahu, Oaksi laid ehk maa, Pärilaid (2 viimast on kuival ajal ühenduses), Auklaid, Härglaid ehk Kasuklaid, Suur Pihla [= pihelga] kare, Vähe Pihla kare, Valge [loe: vallge] kare; Salinuma [vrd. 3vk. „Ф. Салиномъ“] maa 'neem, kus Salinema mõis', Naislaid 'väike laid Sarve külast umb. 2 v. lõunasse, kalda ligi', Talislaid 'väike kõver laid Soonlepa mõisa all', Härklaid 'seer' maanina Sarve külast 1 v. idasse, Kaevatsemaa põhjapoolsest otsast 1 v. põhja poole', Leeslõugas 'väike lahesopp, Heltermaa sadamast 1/2 v. lõuna poole'. Hiiu ja Vormsi vahel: Hõralaid (EK⁴ „Hõralaid“, 3vk. „Ос. Хераслайдъ“) Vohilaid ehk Vohirahu [EK² „Vahe saar“, EK⁴ „Vohi saar“, 3vk. „Ос. Воххе“], Hellama rahu, Rambilaid rahu [m lühike] ja selle vastas Tähhva [h lühike] nina, Kadaga laid, Harilaid (EK² „Harrisaar“), Kakra laid [loe: kakkra; vrd. ka Kihnus „Kakra siär“].

(Järgneb).

A. S—te.

Lisa Rootsi mälestustele.

Erilehele kirjutatud „Rootsi mälestused“ on kogemata „Rootsi mälestustest Eestis“ (Eesti Kirjandus 1922 nr. 1) trükkimata jäänud. Avaldan trükkimata jäänud ülestähendused allpool.

Maarja-Magdaleena nimetatakse Välgist Külmanõmme minevat teed „Rootsi teeks“.

Rannu kiriku kroonlühtri kohta kõneldakse, selle kinkinud kirikule Rootsi kuningas, vist Karl XII.

Vagula järves on Rootsi saar.

Karula kirikus on mälestusmärkide seas vanasti „Rootsi küpär“; see kübar arvati Karl XII oma olevat.

Karula kirikumõisa metsas oli endisel ajal „Rootsi petäi“. Rahvajutu järele söönud seal Rootsi sõjavägi lõunat.

Võru ligidal Käapa küla juures on Kuningamägi ja Kuningakivi. Rahvajutu järele söönud Rootsi sõjavägi ühes kuningaga seal lõunat. Pärast söömist hüpanud Rootsi

kuningas kivi otsast hobuse selga; ta jalajalg jäänud kivisse järele.

Jõhvi Radva külas Rootsi kuninga kivi; selle kivi otsas ristinud Rootsi kuningas sõjaajal ühe lapse.

Madise Palastes on Rootsi talu.

Nõvas on vanemal ajal Rootsi küla tuntud. 1703 kõneldakse seal ka Rotze Matsist, niisama kui Pelistveres 1680 öeldakse, et Rodse Peetri naine preestriks on.

Keilas puutume 1694 Rootsi nimelise kohaga kokku.

Lindi mõisat hüüti vanasti Rootsi mõisaks.

Ridala kiriku ligidal on Rootsimägi.

Lääne-Nigula Auastes on Rootsi Soosalu.

1586 nimetatakse Võnnus Aro Rotzi.

Käinas on Rootsi talu.

Käinas tuntakse läbi soo tehtud Rootsi sõjateed.

Jamajas on 3 Rootsimaa talu.

Jamajas on Rootsivere küla.

Püha kihelkonnas kannab üks maanina vahel Võtana, vahel Rootsina nime.

Saaremõisa ligidal hüütakse üht laidu Rootsi kereks.

Rootsi maa-alune tee öeldakse Rootsi küla mõisast Kihelkonna kirikumõisa minevat.

Narvas tuleks veel Rootsi kogudus nimetada, niisama Tallinnas; seal ka Rootsi kants.

Paldiskis olla Rootsi kuninga kepi kasvunud puu.

Rootsi kuningas olla oma mütsi Tartusse maha jätanud; rahvas usub, et ta sellele korra veel järele tuleb.

Viimati olgu meelde tuletatud, et rahvas usub, korra tulla vana, hea Rootsi aeg Eesti veel tagasi.

Veel oleks juurde lisada, et mõni Rootsi Rootsikäinud isikust võiks nime olla saanud. Sarnaseid isikuid võis ometi koguni vähe olla. Tavalisest olid ikka rootslased, kes kohale Rootsi nime pärandasid.

M. J. Eisen.

Mälestused Setumaalt.

I.

Seda on ligi paarkümmend aastat tagasi, kui ma Setumaal käisin, kus setusid ja nende elu-olu lähemalt tundma õppisin. Setusid tundsin ma juba lapsest saadik kui kaltsukorjajaid, kes külast külasse oma hobusekondil, kes sedasama nime kandis kui peremeeski, edasi kolistasid,

kuid lähemalt ei teadnud ma nendest midagi. Arusaadavasti pakkus see sõit mulle ütlemata suurt huvi ja ma tegin nii mõnegi tähelepaneku, millest nüüd juttu tahan teha.

Kõige pealt vaatleme neid iseäraldusi, mis setut teistest eestlastest eraldavad. Juba nende keel on põhjaeestlase kõrvale esialgu võõrastav ja pahatihti arusaamatugi, kuid see vahe ei ole võrueestlase seisukohalt ühtigi nii suur või teda ei olegi. Vene keele mõju on siin käega katsutav, mis kurgu „õ“-s ja „l“-s avaldub, kuid see mõju ulatub ka sügavamale eesti rahva keelde (Sitzungsberichte d. Gel. Esth. Ges. 1902, Anhang, lhk. 37—49: C. Hörschelmann, Studien zum Lautwandel des „õ“ im Estnischen). Sellest järeldada, et setud endid venelastega vereliselt oleksid seganud, on täiesti meeletu.

Igatahes küll peab setu ennast täiesti „vinnelaseks“, ehk ta küll sellega ainult oma usku ära tahab tähendada. Kuid raske on teda ka selles mõttes venelaseks pidada; küll õigem ja kohasem on naabrite venelaste arusaamine selles asjas: ta nimetab neid pooleusulisteks, полувѣрцы. Tõsi ju on, et setu välimus, iseäranis meeste oma, väga vene maiku on: venelase „poti alt lõigatud“ juuksed ja särgi kandmise viis üle pükste. Mis aga naistesse puutub, siis on siin vanast kümne küünega kinni peetud — venelasest ei ole siin juttugi.

Peale nende vahede, mis mitte küllalt olulised ei ole, jään ühe iseäralduse juurde peatama, mis ennast setude ehitusviisis ilmutab.

II.

Setu ehitusviisist rääkima hakates peatame veidi enne värava juures. Sest värava kaudu pääseme ülepea nende ehitusi tundma õppima.

Petseri lähedases Tsäältsa või Tsäältsüvä külas ühes jõukamas talus, kus peremees paar puuda ehteasju ette võis näidata, torkab igaühele silma päratu suur katusega kaetud värav. Niisuguseid väravaid olin ma veel mujalgi tähele pannud, aga nad ei avaldanud minus mingisugust muljet. Tsäältsüvas aga löi mulle äkki üks sädemeke mõttesse.

Kujutage omale üht jämedatest tulpadest tehtud väravat ette, mille peal ristpuude või talade najale suur katus on ehitatud, mille alla inimene mahub pugema ja mida, peremehe ütluse järele, aisade kuivatamiseks tarvitatakse. Misjaoks nii koletu suured ja tugevad tulbad ja miks niisugune katus!

Loobume väheks ajaks väravast ja tutvume ülepea setu ehitusviisiga. Kuna eestlaste maal sellel alal iga-sugune algupära puudub ja meil praegu raske ette on kujutada, missugused ehitused meil 700 aasta eest olid, on setul täiesti omapärane vana ehitusviis olemas, mis suguluse peale näitab volga-äärsete soome sugu rahvastega.

Kujutame neljakandilise õue ette, mis umbse hoonete-ringiga piiratud. Niisugune suures enamuses on setu talu. Elitäre on harilikult otsapidi vastu tänavat, elitarest ristipidi piki tänavat läheb niinimetatud varjualune kuni järgmise hooneni. Varjualusest lähevad väravad õue. Õue astudes ja ringi vaadates märkame seesuguseid varjualuseid veel mitu. Loomulikult ei võikski aidast, laudast, elitarest ja tallist selleks jätkudagi, et ühte umbset hooneterida enesest moodustada, vaid ikka jäävad ka vahed nende vahele. Kui nüüd niisugune vahe kuskil tekib, siis sillutab end katus ikka üle vaheruumi ja sünnitabki ühes väljaspoolse seinaga eest lahtise varjualuse. Sagedasti leidub seesuguse varjualuse seinas veel käsiuks. Nii pääseb setu tallu ainuüksi varjualuse kaudu.

Säärasena kujutab Dr. Axel O. Heikel oma raamatus „Die Gebäude der Čeremissen, Mordvinen, Esten und Finnen“ mordvalaste (Moksha) talu. Raamatus on isegi plaan antud, kus kahel kõrvuti seisval talul üle kokku üks värav on tarvitada. Sellest järgneb ainult, et setu ja mordva ehitusviis täiesti ühesugune on. Seesugust ehitusviisi ei ole kuskil Eestimaal märganud, välja arvatud vahest Narva ümbruskond, kus ka talud enesest seesuguseid kindlusi kujutavad, kuid puuduvad varjualused.

Tuleme nüüd Tsäälsüvä küla värava juurde tagasi. Meeles pidades, et värav ikka varjualusesse on ehitatud ja ikka ainult varjualuse kaudu taluõue pääseb, ei oleks sugugi hulljulgus järeldada, et setu värav muud polegi kui varjualuse rudiment ehk järe. Niisugust väravaga talu tähele pannes leiame küll mitu varjualust, kuid õu on ikkagi selleks liiga suur, et teda hoonetega sisse piirata. Selle asemel näeme meie aga kõrget palkidest aeda, mis hoonete vahed kohad ära täidab. Ühtlasi võime sellest järeldada, et niisugune ehitusviis sest ajast pärit on, kus ta veel kaitset pakkus kiskuja looma ja riisuja vaenlase eest.

III.

Et see oletus tõenäolisem näiks, toome veel ühe näituse seesugusest rudimendist muul alal. Võtame setu naisterahva igapäevase rüü ehk kitasniku (ka sukman ja

sarafan), mida iseenesest väga maitsekaks ja ilusaks ihukatteks tuleb pidada. Ta on ilma käisteta, õlanukist käiseaugu seljapoolsele küljele on kitsukene, maani maha ulatuv ja vöö vahele pistetav riideriba kinnitatud. Seda riideriba lähemalt järele vaadates selgub, et ta kahekordne on ja ülevalt avarama ja alt kitsama tohlukesena esineb.

Mis see niisugune on? — jääd küsivalt mõtlema. See ei ole muud midagi kui rudimenteerinud, kokkukuivanud käisetohl, millesse paraku vaevalt paar sõrme mahub pistma. Ja kord on ta täieline varukas olnud, nüüd aga on sellest küll ainult tähtsuseta ehteasi järele jäänud. Et see tõesti nii on, selgub meile siis, kui mõni vanaeit oma kirstu lahti teeb ja mõnda vana hame näitab, kus varukad ka maani maha ulatuvad. Need on ülevalt, õla poolt hästi laiemad, alt suu juurest hästi kitsukesed, nii et käsi suure vaevaga läbi läheb. Selgaajamisel tuli varukas käevarre peale üles kerida, mis läbi loomulikult käevarrel soem oli.

Just samasugused varukad olid ka kitasnikul. Et riided talvel kui suvel ühesugused olid, siis ei olnud suvel iseäralist tarvidust nii sooje käiseid kanda, sellepärast harutati nad õla-augu juurest lahti ja seoti vöö vahele selja peale kinni. Kui aga talvine soojatarvidus kuidagi teistpidi rahuldati, siis jäidki nad niiviisi selja peale lipendama, kõdunesid ära ja said ehteasjadeks, mille tähendus meile sagedasti arusaamatu.

Ehk võtame teise näituse vastupidisest nähtusest, nimelt: hüpertrofeerumisest. Sõlg oli vanasti ka meie maal hästi tuntud tarbeasi, mis meie maal kunagi nii suureks ei oleks võinud areneda, sest et meil teda kaela peal kanti, kuna aga setul ta keset rinda tuli, sest et setu särgil hulga avaram kaela-auk on, nõnda et pea selle kaudu vabalt läbi läheb. Ning setu neiul kasvas väikesest preesist välja kõrge hõbedane rind, mis — mida kõrgem, seda kärmemalt noormehe südame põksuma paneb.

V. Reier.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Richard Kullerkupp: Mahatõugatud Jumalad. Tallinnas, 1920. a. Ploompuu raamatukaupluse kirjastus. 64 lhk.

Hugo Raüdsepp: Euroopa uuemast kirjandusest. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 68 lhk. Hind 100 mrk.

Theodor Ussisoo: Puutöö. I vihk. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 22 suurt lehekülge. Hind 50 mrk.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

EESTI KIRJANDUS

jätkab käesoleval (1922.) aastal — XVI aastakäiguna — oma ilmumist senisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimishind: 200 marka aastas.

Soomes, Saksamaal, Prantsusmaal ja mitmes muus välisriigis võtab iga kohalik postkontor „Eesti Kirjanduse“ tellimisi vastu.

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19)	—	hind	120	marka.
XIV „ (1920)	—	„	140	„
XV „ (1921)	—	„	200	„

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikuseid (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:
Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.
J. Jõgever: Eesti keele häälikute ajalugu. Hind 35 mrk.
Joh. Kunder: Eesti vanemad laulikud. Hind 20 mrk.
Balthasar Rüssov: Liivimaa kroonika. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.
Rud. Wallner: Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik. Hind 35 mrk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud trükk. Hind 50 mrk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi tän. 8. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus: 1920. a. 25 mrk., 1921. ja 1922. a. à 50 mrk.

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.